

ВІДГУК

офіційної опонентки Вороніної Марини Сергіївни кандидатки історичних наук, доцентки, доцентки кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди на дисертацію Власової Вікторії Сергіївни на тему «Роль жінок у суспільно-політичному житті України (1917-1939). », подану до захисту у спеціалізовану вчену раду Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія

Актуальність теми дисертації.

Не дивлячись на те, що вітчизняними науков(и)цями гендерна тематика активно вивчається з 1990-х років, усе ще достатньо білих плям у нашій історіографії. Крім того, найбільша складність даної теми – це збирати по дрібочці велике полотно участі активісток Української революції 1917-1921 років, і більше того, презентувати їх долі в подальші десятиліття в УСРР та за межами батьківщини, в тому числі й на інших континентах. Переможців не судять, але якщо це жінки, то їх значення всіляко мінімізують, у такому разі, що казати про активних діячок української революції 1917-1921 рр., які опинилися серед переможених, тобто опинилися під подвійним гнітом сформованої історичної пам'яті. Актуальність даної теми на дванадцятому році сучасної російсько-української війни полягає також у конструюванні нової гендерно врівноваженої історії боротьби для усвідомлення, в першу чергу, своїх тактичних та стратегічних помилок. Оскільки важливо, не заходити на чергове коло відкриття/закриття вікна можливостей для професійної реалізації жінок особливо у військовій сфері.

Якість одержаних результатів та їх повнота викладу в опублікованих працях.

Дисертаційна робота є завершеною та ґрунтовно розкриває проблему дослідження. Результати наукового дослідження висвітлено у 5 публікаціях авторки, з них одна у виданні, яке включено до наукометричної бази Web of Science, 3 у фахових виданнях України, 5 публікацій апробаційного характеру (участь у різних наукових конференціях).

Наукова новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачкою досліджень.

В.С. Власовій вдалося створити цілісне полотно участі національно-свідомих жінок у суспільно-політичному житті України, як за часів найбільшого революційного піднесення, так і в часи окупації іншими державами (1917-1939 рр.). Проаналізовано станову та правову характеристику жінок напередодні революційного періоду – визначено, що активна участь жінок у революційних подіях була природнім продовженням їхньої суспільної діяльності, яка тривала ще з кінця ХІХ століття. Проведено аналіз впливу та масштаб участі жінок у формуванні державних інституцій періоду Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Також зацентовано на тому, що частина жінок готова була до нових ролей: брала участь у бойових діях, у ролях, як безпосередньо військовичок, так і медиків, підпільниць, розвідниць, зв'язкових. І в результаті було уточнено біографічні дані про жінок-

учасниць національно-визвольних процесів 1917-1939 років, масштаб внеску жінок у політичний, військовий вимір боротьби за українську державність.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків, сформульованих у дослідженні.

Дисертантка логічно обґрунтувала актуальність теми, її наукову новизну саме у фрагментарно вивченому гендерному аспекті періоду національно-визвольної боротьби 1917-1921 років, та особливостями протистояння більшовицькій окупації у міжвоєнний період. Достатньо правильно визначила об'єкт і предмет свого дослідження, чітко окреслила поставлені завдання для реалізації мети дослідження. Хронологічні межі дисертаційної роботи окреслені правильно. Висновки до дисертації аргументовані, науково достовірні та сформульовані відповідно до завдань дослідження, які розкриті в тексті самої роботи та свідчать про глибоке занурення у фактичний матеріал зі збереженням історичного контексту. Дисертація має практичне значення, оскільки її результати можуть бути використані не лише для укладання навчально-методичних комплексів із гендерної історії, фемінології, історії фемінізму, а, в першу чергу, має використовуватися для викладання та написання загальних курсів із історії України для подальшого збалансованого представлення чоловіків та жінок. Оскільки сегрегація в конструюванні історичної пам'яті не гарантує гендерну рівність, яка забезпечує повагу до всіх громадян/ок України.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності.

Запропонована структура дисертації не викликає заперечень. Вона добре продумана й відповідає поставленій меті та визначеним завданням. Робота складається зі вступу і 3 розділів, що містять 12 підрозділів, висновків. У списку використаних джерел та літератури 274 позиції. Анотації українською та англійською мовами є рівнозначними за змістом, а перелік публікацій дисертантки за темою наукової роботи засвідчує її належну апробацію, як результат наукового пошуку.

У першому розділі *«Історіографія проблеми, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження»* В.С. Власова виокремлює чотири напрямки для аналізу враховуючи хронологію, географію та ідеологію, при цьому не уникаючи загальних праць, бо саме останні найбільше підкреслюють актуальність гендерних досліджень своєю односторонністю. З одної сторони, вже є теоретичні напрацювання західних науковиць, яким пощастило народитися та проходити своє професійне становлення в демократичних країнах. Із іншого, загальні праці щодо Української революції 1917-1921 рр., особливо перших років занурюють у маскулінний світ, де прояви фемінізму можуть існувати виключно в підпорядкованому стані, щодо націєтворення. Безумовно, це етично складний аспект нашої історії і тому зрозумілі спроби дисертантки виправдати відсутність жінок у текстах цих авторів.

Абсолютно вірно визначені ідеологічні штампи радянських досліджень та ігнорування активісток національно-визвольних змагань, як, до речі, від себе додам і чоловіків. Відповідно до чисельності видань із діаспори і західноукраїнських земель після більшовицької окупації Наддніпрянської України, а також історіографії часів Незалежності приділено відчутно більше уваги. Хоча й неможливо порівнювати рівень професійності, але саме праці з позарадянського простору акумулювали основні відомості про роль жінок у суспільно-політичному житті України (1917-

1939), що детально проаналізувала дисертантка. Вивчення сучасної вітчизняної історіографії демонструє суттєвий вклад чоловіків-істориків, що в свою чергу свідчить про високий рівень гендерної чутливості в професійному середовищі, втім не останню роль відіграє фокус на конкретну історичну подію, оскільки діяльність жінок у інші часи або зі супротивних таборів усе ще знаходяться в них на дослідницькому маргінесі.

Джерельна база достатня для об'єктивного висвітлення даної теми, особливо враховуючи реалії широкомасштабного вторгнення. Дослідниця приймає за основу гендерну специфіку спогадів: подання унікальних відомостей про побут та щоденне життя, увагу жінок на мотиваціях вчинків оточуючих, як жінки можуть звертати увагу на інших жінок – а саме зазначати хто ще з їхніх колег присутня на тому чи іншому заході чи зібранні, бо саме це допомагає реконструювати приблизну кількість жіноцтва. Опубліковані збірники документів лише на перший погляд можуть здаватися мало актуальними джерелами, В.С. Власова, вишукуючи гендерні маркери, зробила їх більш інформативними щодо положення жінок в різних урядах, та прослідкувала зміну їхнього становища. Аналіз періодичних видань демонструє актуальність «жіночого питання» як під час Української революції, так і в міжвоєнний період. Авторка зосереджує свою увагу не лише на безпосередніх матеріалах, а й на хронологічних та географічних особливостях заснування газет, журналів, часописів і т.д.

Методологія й теоретична основа дослідження в першу чергу представлена жіночою та гендерною історією, як напрямом історичних досліджень, що, безперечно, є стрижнем даної тематики. Здобувачка демонструє обізнаність щодо процесу становлення обох напрямів на Заході. Те, що жіночий досвід часто применшувався або його важливість для історії вимірювалась чоловічими категоріями вже є загальним місцем в історіографії. Авторка вважає основною задачею жіночої історії – показати жінок, як рівноцінних учасниць історичного процесу, та показати не просто їхню участь та роль у звично «чоловічих» сферах, таких як політичні, військові, а й продемонструвати як ці жінки реагували на масштабні потрясіння, як самі собі пояснювали їх. У представленій методології дослідження, було окреслено основні засади роботи – застосовано метод аналізу джерел особового походження, а саме метод критичного дискурс-аналізу. При роботі з мемуарами дисертантка застосовувала методику вилучення занадто суб'єктивних суджень, а також використовувала наративний аналіз.

У наступних двох розділах дисертації показана роль жінок у суспільно-політичному житті України (1917-1939).

У другому розділі *«Роль жінок у суспільно-політичному житті періоду визвольної боротьби в Україні 1917-1921 рр.»* В.С. Власова зосередилася на участі жінок в державотворенні періоду Української революції та на багатовимірності цього процесу. Зокрема, у підрозділі 2.1. *«Соціально-правове становище жінок напередодні революційних подій»* справедливо зазначено, що участь у різних організаціях сформованих або ще до Першої світової війни, або під час неї, як наприклад «Харківське товариство взаємодопомоги жінок», «Київське товариство оборони жінок», «Одеське товариство оборони жінок», дала багатьом жінкам-учасницям цих організацій великий досвід, хоча згадані організації й не мали вираженого

національного забарвлення, а були частиною першої хвилі ліберального фемінізму. В них перебували і Софія Русова, і Людмила Старицька-Черняхівська, Зінаїда Мірна, Любов Яновська та інші. Тому, підійшовши до подій 1917 року, всі мали вже неабиякий досвід в сфері організації, отже це могло піти на користь розповсюдження української справи. Щодо соціального становища, то більшість належала або до заможних, або до аристократичних родин. Станова приналежність до селян – рідкісніше явище, що, власне й свідчило про надто вузьку електоральну базу.

У підрозділі 2.2. *«Вплив жінок на формування Центральної Ради та Генерального секретаріату, як органів державної влади»* дисертантка доводить, що достатньо швидко жінки приєдналися до нового рівня боротьби за самостійність країни, й були доволі спокійно прийняті суспільством та лідерами державотворчих процесів, про що свідчить і їхнє представництво в УЦР, і закріплення документально відсутності обмежень щодо посад чи громадської діяльності, що, власне, тоді було притаманне європейській частині колишньої імперії і абсолютно не випереджало загальні тенденції.

У підрозділі 2.3. *«Участь жінок у суспільно-політичних процесах періоду гетьманату Скоропадського: продовження боротьби за існування української державності»* розкрита специфіка переходу влади в маскулінному світі, коли «жінки, що знаходяться на узбіччі» не є конкурентками, в той час як їх відданість українській справі влаштовує навіть антагоністів. Найбільш яскраво це презентовано цитатою Надії Суровцової: «Обставини мінялись, кабінет і я лишалися ті ж самі». В.С. Власова в той же час відзначає й відмінності періоду Гетьманату, які принесли певні обмеження у правоздатність жінок, повернувши у систему виборів стару та не демократичну основу – майновий ценз для участі у виборах жінкам. Все ж таки Гетьманат не позбавив їх можливості діяти, й на допоміжні посади продовжували працевлаштовувати.

У підрозділі 2.4. *«Утворення Директорії та участь жінок в органах влади: державницька діяльність у критичних умовах»* дисертантка розкрила, що перетікання жіночого персоналу, безумовно, відбулося ще простіше, оскільки, як зазначає авторка: «За деякими винятками, жінки відкрито, або ж таємно підтримували колишніх діячів Центральної Ради, критично відгукуючись про діяльність Гетьмана у своїх спогадах.» Утім, подальші зовнішні трансформації ставали куди складніше, ніж класові суперечки в середині проукраїнських сил і дисертантка багатогранно розкриває перед нами всі ці перипетії крізь призму жіночого повсякдення, стратегії виживання та перші думки про еміграцію.

У підрозділі 2.5. *«Військовий вимір жіночого внеску в боротьбу за українську Державність»* здобувачка за допомогою джерел особистого характеру розкриває певний жах переходу від громадської діяльності, яка займала жінок ще задовго до революційних подій, до військової справи, яка була новою, радикальнішою формою боротьби для жіноцтва. Ролі в яких жінки поставали – це безпосередньо участь у бойових діях, праця у підпіллі, праця зв'язковими, сестрами-жалібницями, лікарками. Часто ці ролі поєднувались, або ж змінювались одна на одну. Якщо на початках героїнь дисертації навіть захоплювало, як ту ж Н. Суровцеву, що: «Вхід до казарм жінкам розуміється, був заборонений, але ж то революція!» І це говорило про абсолютно нові можливості для жінок, коли вони могли спробувати проявити себе у

зовсім не характерних напрямках діяльності для того часу, з одного боку, але з іншого – героїзм, найчастіше, ознака поганої організації. Утім, зроблений важливий акцент на тому, що частина жінок, зокрема Харитина Пекарчук та інші, весь час з початку першої україно-радянської війни брала участь у бойових діях, у ролях, як безпосередньо військовичок, так і медиків, підпільниць, розвідниць, зв'язкових.

У третьому розділі *«Діяльність жінок у період російсько-більшовицької окупації (1921-1939)»* дисертантка занурює нас у світ тих, хто програв, що має для нас всіх зараз надто повчальне значення.

У підрозділі 3.1. *«Більшовицька окупація України, та діяльність жінок-учасниць державотворення в умовах еміграції та інтернування»* зазначається, що з поразкою збройної боротьби за Україну, жінки-учасниці державного будівництва не припинили своєї діяльності, хоча по-різному дивились на державотворчі процеси й свою роль у них, по-різному реагували на поразку Української революції, по-різному складали свої життєві сценарії. В.С. Власова виділяє два способи їхньої активності – праця за кордоном на користь України, або ж підпільницька діяльність на території України. Розкриває значущість того, що жінки від Українського Жіночого Союзу брали участь у десятках міжнародних з'їздів, як у Європі, так і в Канаді, США. На них зазвичай головувала саме Зінаїда Мірна, а промови різними мовами проголошувала Софія Русова. Навіть після 34-ох років визнаної Незалежності ми всі усвідомлюємо як важко залишатися у фокусі уваги світових ЗМІ та громадськості, а в ті часи – це, безперечно, титанічна праця заради непевного результату.

У підрозділі 3.2. *«Долі жінок на території підрадянської України. Участь жінок у антибільшовицькому русі опору»* дисертантка окремо виділяє долі жінок, які з тих чи інших причин намагались легально побудувати своє життя у більшовицькій окупації в громадсько-культурному напрямку, але зважаючи на їхню минулу діяльність найчастіше це увінчувалось репресивними діями радянської влади у їх бік. Ті жінки, які брали участь у національно-визвольній боротьбі потрапляли у табори, якщо не були розстріляні впродовж революційних подій, або в межах 1922-1925 років, з розгромом антикомуністичного підпілля. У дослідженні, на прикладі Надії Суровцової та Людмили Старицької-Черняхівської показано як складалась доля жінки у випадку арешту.

У підрозділі 3.3. *«Формування негативних тенденцій щодо послаблення ролі жінок в суспільно-політичному житті після радянської окупації України»* здобувачка намагається довести, що після радянської окупації, спостерігається деяка тенденція послаблення ролі української жінки у державотворенні. Це вона пов'язує перш за все і з втратою української державності як такої, і з суперечливою політикою радянської влади. У свою чергу акцентує увагу на тому, що деякі представниці слабо орієнтувались у ситуації після більшовицької окупації, або ж були прокомуністично налаштовані, виділяючи так званий «націонал-комунізм», як у випадку з Надією Суровцовою. Таким чином, протягом 1922-1939 років спостерігається стійка тенденція втрати українським суспільством прошарку активних, саме проукраїнських жінок, які служили ідеї розбудови української держави.

У підрозділі 3.4. *«Практика збереження репресованими жінками ментального образу української держави.»* В.С. Власова розкриває перед нами найбільш трагічний етап. Те як у таборах, репресовані жінки так чи інакше намагались зберегти

свою національну ідентичність та ментальний образ батьківщини. Для цього вони дотримувались святкування національних релігійних свят, вишивали, співали народні пісні, створювали цілі системи взаємодопомоги та зв'язку. Зрозуміло, що найбільше таких свідчень у джерелах з'являється після 1939 року.

Висновки дисертації є обґрунтованими та логічними, відповідають меті та поставленим у дослідженні завданням. Дисертантці вдалося проаналізувати вплив жінок на суспільно-політичне життя періоду Української революції 1917-1921 рр., та висвітлити їх роль у визвольній боротьбі з 1917 по 1939 рік.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Відзначаючи у цілому позитивне враження від дисертації В.С. Власової, хотілося б у порядку дискусії висловити окремі зауваження та побажання:

- Дисертантка визначила об'єктом дослідження «українські національно-визвольні процеси від періоду Української революції 1917-1921 рр. до початку Другої світової війни». На мою думку – це все ж таки самі жінки, причому навіть не суто українки за національністю, інакше б треба було збалансовувати з чоловіками й відповідно їх презентувати в дослідженні. Більше того, у самої дисертантки на С. 64. зазначено: «Суперечність щодо об'єкту дослідження «гендер чи жінки» досі не є вирішеним», тобто мова йде не про «процеси».
- С. 63 «Щоб зрозуміти різницю, слід почати з того, що у своїх дослідженнях Французька історик Джоан Скотт» - насправді американка, яка вивчала історію Франції.
- Не використовуються фемінітиви в аналізі історіографії, які були дозволені навіть Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України наказом № 1574 від 18.08.2020 р., це також суперечить операційному плану з реалізації Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, який було затверджено Урядом та опубліковано 25 березня 2025 року. Взагалі, де ще має бути в першу чергу запроваджені всі ці зміни, як не в роботі присвяченій «ролі жінок»?!
- С. 37 Оксана Оніщенко «історик аналізує», «Автор наголошує», «Автор приходить». Там же Ольга Бежук «Автор підкреслює», С. 39 «провела історик Людмила Якименко», С. 40 «пише історик Галина Петришина.»
- С. 25 «Ідеологічні штампи радянських досліджень та ігнорування» - насправді, останнє було взаємним, зазвичай, єдина, кого згадують представники Української революції – це Євгенію Бош, очільницю першого українського радянського уряду в Харкові. За великим рахунком – це працююча традиція щодо політичних опонентів, а не суто радянський винахід.
- Аналіз періодичних видань має своє підводне каміння, дисертантка подає певний перелік видань, які насправді представлені лише одним номером («Робітничу газету УСДРП 1917 року» [143]). Один номер, точно не є репрезентативним, а якщо це єдиний, в якому згадувалися жінки, то це вже тенденція, бо тут Винниченко, Петлюра й т.д. головні діячі.
- С. 58 – 60. У В. С. Власової немає посилань на одиничні номери, просто всім скопом, у такому разі слід зазначити, що є згадки про їх існування, але, на жаль... До того ж, згадка про журнал не гарантує, що він був доступний хоч якомусь колу читачів/ок, не говорячи про широке, тут важливі данні про наклад.

Але навіть це не гарантія, оскільки весь наклад міг бути заарештований, як, наприклад, журналу «Работница» разом із редколегією в 1914 році.

- Не проаналізований партійний статус жінок, що, в свою чергу відкрило б ракурс гендерної дискримінації у середині національно-визвольного руху напередодні революційних подій, що не могло не вплинути на подальшу слабку залученість жінок, особливо у верхніх ешелонах влади С. 84 «Наступною діячкою УЦР була Валерія О'Коннор-Вілінська — її було обрано до Центральної Ради від Союзу українських автономістів-федералістів» — але, чи вона була членкою цієї партії, як давно?
- С. 85 «Після утворення Генерального секретаріату, секретар освіти Іван Стешенко у серпні 1917 року запросив Софію Русову на посаду керівниці відділу дошкільної і позашкільної освіти в уряді УЦР. Як відзначає Русова: «Радісно було братися за таку рідну працю». Русова починає з негайної українізації усіх шкіл [106, с. 205].» У таких частинах тексту відверто не вистачає гендерного підходу від дисертантки: де державотворча логіка? чому не зацентувати на її комплексі меншовартості чи патріархатності чоловіків ЦР? Він лише продовжив викладати словесність у жіночій гімназії та Музично-драматичній школі Миколи Лисенка, а вона викладачка та проректорка ЗВО. Тут відверта гендерна дискримінація.
- С. 88 «Олімпіада Пащенко 1917 р. Почалось життя кипуче, невгамовне. Тут вже всіх функцій не перерахувати: член ревкому, виконкому, гласна міської думи, національної ради». Викликає запитання щодо «член ревкому, виконкому», сьогодні це обов'язкові пункти в біографіях тих, до кого застосовують закон про декомунізацію. Той момент, що у шлюбі — Шульмінська, а в тексті згадується чомусь за дівочим, також натякає на її співпрацю з більшовиками або як мінімум із РСДРП об'єднаними, що було більш характерним для українських земель окрім Донбасу.
- С. 177 «Отже, після радянської окупації, спостерігається стійка тенденція послаблення ролі української жінки у державотворенні...Зроблено висновок, що загалом роль жінки у радянському державотворчому процесі послаблюється — під гаслами українізації та рівності статей радянська влада проводила політику русифікації, а роль жінки у цьому звелась до культивування образу «радянської трудівниці», яка віддано служить більшовицькій владі.» Як на мене, це дуже дискусійне питання. З одного боку, в моїх публікаціях є багато свідчень того, що більшовички, які очолювали в критичний момент міста та цілі губернії, після остаточного встановлення радянської влади більше не займали таких посад, утім, їх номенклатурний статус залишався високим. Більше того, завдяки квотуванню й особливо діяльності жінвідділів до багатьох сфер народного господарства, в тому числі й на керівні посади було залучено значну частину жіноцтва. І запит на україномовних комуністок був під час українізації.
- С. 200 «Література Монографії, наукові статті та інші публікації 90. Сталин И. В. Собрание сочинений: в 18 т. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1947. Т. 6. 430 с.» - безумовно, це джерело, як би нам не було від цього бридко.

Зазначені у відгуку недоліки та зауваження не носять принципового характеру та не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації нормам.

Дисертація є самостійним, завершеним оригінальним дослідженням, яке розв'язує наукову проблему «Роль жінок у суспільно-політичному житті України (1917-1939).». Отримані висновки викладені у логічній послідовності, підтверджуються фактами та супроводжуються критичним коментарем, сприяючи підвищенню рівня сучасних знань про гендерну історію.

На підставі зазначеного у відгуку вважаю, що дисертаційна робота Власової Вікторії Сергіївни «Роль жінок у суспільно-політичному житті України (1917-1939).» відповідає спеціальності 032 Історія та археологія та вимогам порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у закладах вищої освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (із змінами від 21 березня 2022 р. №341), п. 6 та 7 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., а тому Вікторія Сергіївна Власова, заслуговує на присудження їй ступеня докторки філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційна опонентка:

**кандидатка історичних наук, доцентка,
доцентка кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди.**

Марина ВОРОНІНА